כיתה י' | תנ"ך | שיעור 1 מתוך 7 | 45 דק' | שמות ז, א-כט

ממלכתי: סיפור המכות ויציאת מצרים (שמות ז-יג) נלמד בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.

מטה לתנין ומכת דם: "ואני אקשה את לב פרעה"

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יתארו את המפגש הראשון עם פרעה (המטה שהופך לתנין) ואת מכת הדם (ז, א-כה)
- התלמידים ינתחו את שאלת "הקשיית הלב" בעזרת רש"י, רמב"ן וספורנו (ז, ג)
- התלמידים ידונו בשאלה: האם אדם יכול להגיע למצב שבו כבר קשה לו לשנות את דרכו?

❓ השאלה הגדולה של השיעור

אם ה' מקשה את לב פרעה, האם פרעה עדיין אחראי למעשיו?

עוד לפני המכה הראשונה ה' אומר למשה: "וַאֲנִי אַקְשֶׁה, אֶת־לֵב פַּרְעֹה" (ז, ג). מצד שני, בפרק עצמו כתוב "וַיֶּחֱזַק לֵב פַּרְעֹה, וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם" (ז, יג) ו"וְלֹא־שָׁת לִבּוֹ, גַּם־לָזֹאת" (ז, כג). מי מחזק את הלב: ה' או פרעה?

🧪 פתיחה

כותבים על הלוח: "בפעם הראשונה קשה לשקר, בפעם העשירית כבר לא שמים לב." שואלים: האם זה נכון? מה קורה לאדם שחוזר שוב ושוב על אותה החלטה? אחרי דיון קצר: היום נפגוש מלך שעומד מול אותה בחירה עשר פעמים.

📖 הסבר למורה

הפרק פותח את סיפור המכות. ה' ממנה את משה ואהרן מחדש: "רְאֵה נְתַתִּיךָ אֱלֹהִים לְפַרְעֹה; וְאַהֲרֹן אָחִיךָ, יִהְיֶה נְבִיאֶךָ" (ז, א), ומודיע מראש שפרעה לא ישמע. משה בן שמונים ואהרן בן שמונים ושלוש כשהם עומדים לפני פרעה (ז, ז). המטרה של המכות מוצהרת כבר כאן: "וְיָדְעוּ מִצְרַיִם כִּי־אֲנִי ה'" (ז, ה). המכות אינן רק עונש, הן גם מסע של הכרה.

המפגש הראשון (ז, ח-יג) הוא מעין "אות היכרות": המטה של אהרן הופך לתנין, והחרטומים עושים "וַיַּעֲשׂוּ גַם־הֵם חַרְטֻמֵּי מִצְרַיִם, בְּלַהֲטֵיהֶם – כֵּן". אבל "וַיִּבְלַע מַטֵּה־אַהֲרֹן, אֶת־מַטֹּתָם". הספורנו מסביר שהתנינים של החרטומים היו רק בצורת תנין, ושהבליעה הראתה שרק ה' נותן חיים ותנועה. כבר כאן נבנה דפוס: החרטומים מחקים, ופרעה נאחז בחיקוי כדי לא לשמוע.

מכת הדם (ז, יד-כט) פוגעת בנילוס, מקור החיים והאל המרכזי של מצרים. הדפוס של המכה: אזהרה ליד היאור בבוקר, ביצוע בידי אהרן, החרטומים מחקים, ופרעה "וַיִּפֶן פַּרְעֹה, וַיָּבֹא אֶל־בֵּיתוֹ". הפרט הקטן

"וַיַּחְפְּרוּ כָל־מִצְרַיִם סְבִיבֹת הַיְאֹר, מַיִם לִשְׁתּוֹת" מראה שהעם סובל בזמן שהמלך מתעלם. רש"י מסביר שאהרן ולא משה היכה את היאור, משום שהיאור הגן על משה כשהושלך לתוכו כתינוק: הכרת הטוב גם כלפי מים.

שאלת הקשיית הלב: הרמב"ן שואל במפורש "אִם הַשֵּׁם הִקְשָׁה אֶת לִבּוֹ מַה פִּשְׁעוֹ" ונותן שתי תשובות: פרעה כבר חטא קשות בשעבוד ובהריגת הילדים, ו"לְפִי מַעֲשָׂיו הָרִאשׁוֹנִים נִדּוֹן"; ובחמש המכות הראשונות כתוב רק שפרעה עצמו חיזק את לבו. רק כשהמכות גברו והוא רצה לשלח מפחד, ולא מתוך הכרה, ה' חיזק את רוחו. הספורנו מציע כיוון הפוך: ה' "חָפֵץ בִּתְשׁוּבַת רְשָׁעִים", והאותות נועדו לתת למצרים הזדמנות להכיר ולשוב.

📜 הפסוקים (מכון ממרא, נוסח מנוקד)

שמות פרק ז, פסוקים א-יג

(א) וַיֹּאמֶר ה' אֶל־מֹשֶׁה, רְאֵה נְתַתִּיךָ אֱלֹהִים לְפַרְעֹה; וְאַהֲרֹן אָחִיךָ, יִהְיֶה נְבִיאֶךָ.

(ב) אַתָּה תְדַבֵּר, אֵת כָּל־אֲשֶׁר אֲצַוֶּךָּ; וְאַהֲרֹן אָחִיךָ יְדַבֵּר אֶל־פַּרְעֹה, וְשִׁלַּח אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מֵאַרְצוֹ.

(ג) וַאֲנִי אַקְשֶׁה, אֶת־לֵב פַּרְעֹה; וְהִרְבֵּיתִי אֶת־אֹתֹתַי וְאֶת־מוֹפְתַי, בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם.

(ד) וְלֹא־יִשְׁמַע אֲלֵכֶם פַּרְעֹה, וְנָתַתִּי אֶת־יָדִי בְּמִצְרָיִם; וְהוֹצֵאתִי אֶת־צִבְאֹתַי אֶת־עַמִּי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל, מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, בִּשְׁפָטִים, גְּדֹלִים.

(ה) וְיָדְעוּ מִצְרַיִם כִּי־אֲנִי ה', בִּנְטֹתִי אֶת־יָדִי עַל־מִצְרָיִם; וְהוֹצֵאתִי אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל, מִתּוֹכָם.

(ו) וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה, וְאַהֲרֹן – כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתָם, כֵּן עָשׂוּ.

(ז) וּמֹשֶׁה, בֶּן־שְׁמֹנִים שָׁנָה, וְאַהֲרֹן, בֶּן־שָׁלֹשׁ וּשְׁמֹנִים שָׁנָה – בְּדַבְּרָם, אֶל־פַּרְעֹה.

(ח) וַיֹּאמֶר ה', אֶל־מֹשֶׁה וְאֶל־אַהֲרֹן לֵאמֹר.

(ט) כִּי יְדַבֵּר אֲלֵכֶם פַּרְעֹה לֵאמֹר, תְּנוּ לָכֶם מוֹפֵת; וְאָמַרְתָּ אֶל־אַהֲרֹן, קַח אֶת־מַטְּךָ וְהַשְׁלֵךְ לִפְנֵי־פַרְעֹה – יְהִי לְתַנִּין.

(י) וַיָּבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, אֶל־פַּרְעֹה, וַיַּעֲשׂוּ כֵן, כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה'; וַיַּשְׁלֵךְ אַהֲרֹן אֶת־מַטֵּהוּ, לִפְנֵי פַרְעֹה וְלִפְנֵי עֲבָדָיו – וַיְהִי לְתַנִּין.

(יא) וַיִּקְרָא, גַּם־פַּרְעֹה, לַחֲכָמִים, וְלַמְכַשְּׁפִים; וַיַּעֲשׂוּ גַּם־הֵם חַרְטֻמֵּי מִצְרַיִם, בְּלַהֲטֵיהֶם – כֵּן.

(יב) וַיַּשְׁלִיכוּ אִישׁ מַטֵּהוּ, וַיִּהְיוּ לְתַנִּינִם; וַיִּבְלַע מַטֵּה־אַהֲרֹן, אֶת־מַטֹּתָם.

(יג) וַיֶּחֱזַק לֵב פַּרְעֹה, וְלֹא שָׁמַע אֲלֵהֶם: כַּאֲשֶׁר, דִּבֶּר ה'.

שמות פרק ז, פסוקים יד-כט

(יד) וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל־מֹשֶׁה, כָּבֵד לֵב פַּרְעֹה; מֵאֵן, לְשַׁלַּח הָעָם.

(טו) לֵךְ אֶל־פַּרְעֹה בַּבֹּקֶר, הִנֵּה יֹצֵא הַמַּיְמָה, וְנִצַּבְתָּ לִקְרָאתוֹ, עַל־שְׂפַת הַיְאֹר; וְהַמַּטֶּה אֲשֶׁר־נֶהְפַּךְ לְנָחָשׁ, תִּקַּח בְּיָדֶךָ.

(טז) וְאָמַרְתָּ אֵלָיו, ה׳ אֱלֹהֵי הָעִבְרִים שְׁלָחַנִי אֵלֶיךָ לֵאמֹר, שַׁלַּח אֶת־עַמִּי, וְיַעַבְדֻנִי בַּמִּדְבָּר; וְהִנֵּה לֹא־שָׁמַעְתָּ, עַד־כֹּה.

(יז) כֹּה, אָמַר ה׳, בְּזֹאת תֵּדַע, כִּי אֲנִי ה׳: הִנֵּה אָנֹכִי מַכֶּה בַּמַּטֶּה אֲשֶׁר־בְּיָדִי, עַל־הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיְאֹר – וְנֶהֶפְכוּ לְדָם.

(יח) וְהַדָּגָה אֲשֶׁר־בַּיְאֹר תָּמוּת, וּבָאַשׁ הַיְאֹר; וְנִלְאוּ מִצְרַיִם, לִשְׁתּוֹת מַיִם מִן־הַיְאֹר.

(יט) וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל־מֹשֶׁה, אֱמֹר אֶל־אַהֲרֹן קַח מַטְּךָ וּנְטֵה־יָדְךָ עַל־מֵימֵי מִצְרַיִם עַל־נַהֲרֹתָם עַל־יְאֹרֵיהֶם וְעַל־אַגְמֵיהֶם וְעַל כָּל־מִקְוֵה מֵימֵיהֶם – וְיִהְיוּ־דָם; וְהָיָה דָם בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרַיִם, וּבָעֵצִים וּבָאֲבָנִים.

(כ) וַיַּעֲשׂוּ־כֵן מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה׳, וַיָּרֶם בַּמַּט�ֶּה וַיַּךְ אֶת־הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיְאֹר, לְעֵינֵי פַּרְעֹה, וּלְעֵינֵי עֲבָדָיו; וַיֵּהָפְכוּ כָּל־הַמַּיִם אֲשֶׁר־בַּיְאֹר, לְדָם.

(כא) וְהַדָּגָה אֲשֶׁר־בַּיְאֹר מֵתָה, וַיִּבְאַשׁ הַיְאֹר, וְלֹא־יָכְלוּ מִצְרַיִם, לִשְׁתּוֹת מַיִם מִן־הַיְאֹר; וַיְהִי הַדָּם, בְּכָל־אֶרֶץ מִצְרָיִם.

(כב) וַיַּעֲשׂוּ־כֵן חַרְטֻמֵּי מִצְרַיִם, בְּלָטֵיהֶם; וַיֶּחֱזַק לֵב־פַּרְעֹה וְלֹא־שָׁמַע אֲלֵהֶם, כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה׳.

(כג) וַיִּפֶן פַּרְעֹה, וַיָּבֹא אֶל־בֵּיתוֹ; וְלֹא־שָׁת לִבּוֹ, גַּם־לָזֹאת.

(כד) וַיַּחְפְּרוּ כָל־מִצְרַיִם סְבִיבֹת הַיְאֹר, מַיִם לִשְׁתּוֹת: כִּי לֹא יָכְלוּ לִשְׁתֹּת, מִמֵּימֵי הַיְאֹר.

(כה) וַיִּמָּלֵא, שִׁבְעַת יָמִים, אַחֲרֵי הַכּוֹת־ה׳, אֶת־הַיְאֹר.

(כו) וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל־מֹשֶׁה, בֹּא אֶל־פַּרְעֹה; וְאָמַרְתָּ אֵלָיו, כֹּה אָמַר ה׳, שַׁלַּח אֶת־עַמִּי, וְיַעַבְדֻנִי.

(כז) וְאִם־מָאֵן אַתָּה, לְשַׁלֵּחַ: הִנֵּה אָנֹכִי, נֹגֵף אֶת־כָּל־גְּבוּלְךָ – בַּצְפַרְדְּעִים.

(כח) וְשָׁרַץ הַיְאֹר, צְפַרְדְּעִים, וְעָלוּ וּבָאוּ בְּבֵיתֶךָ, וּבַחֲדַר מִשְׁכָּבְךָ וְעַל־מִטָּתֶךָ; וּבְבֵית עֲבָדֶיךָ וּבְעַמֶּךָ, וּבְתַנּוּרֶיךָ וּבְמִשְׁאֲרוֹתֶיךָ.

(כט) וּבְךָ וּבְעַמְּךָ, וּבְכָל־עֲבָדֶיךָ – יַעֲלוּ, הַצְפַרְדְּעִים.

שם ה׳ מובא בכתיב ה׳. הפסוקים המלאים בקישורים למטה.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בפסוק, ובצד השני פירוש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהפסוק.

📜 **כתוב:** "וַאֲנִי אַקְשֶׁה, אֶת־לֵב פַּרְעֹה" (שמות ז, ג)

💭 **מפרשים:** רמב"ן: "אִם הַשֵּׁם הִקְשָׁה אֶת לִבּוֹ מַה פִּשְׁעוֹ". תשובתו: פרעה נענש על מעשיו הקודמים, ובמחצית הראשונה של המכות "הָיוּ חֲצִי הַמַּכּוֹת עָלָיו בְּפִשְׁעוֹ": הוא עצמו הכביד את לבו.

📜 **כתוב:** "וַיַּבְלַע מַטֵּה־אַהֲרֹן, אֶת־מַטֹּתָם" (שמות ז, יב)

💭 **מפרשים:** ספורנו: הבליעה באה כדי שיראו "שֶׁהָאֵל יִתְבָּרַךְ לְבַדּוֹ הוּא הַנּוֹתֵן נְשָׁמָה וְרוּחַ". החרטומים יכלו ליצור צורה, לא חיים.

📜 **כתוב:** "אֱמֹר אֶל־אַהֲרֹן קַח מַטְּךָ" (שמות ז, יט)

💭 **מפרשים:** רש"י: "לְפִי שֶׁהַגֶּן הַיְאוֹר עַל מֹשֶׁה כְּשֶׁנִּשְׁלַךְ לְתוֹכוֹ", ולכן משה לא היכה אותו בעצמו. לפי המדרש, גם כלפי דבר שאין בו דעת יש חובה של הכרת הטוב.

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: תנ"ך (או דף הפסוקים מהעמוד הזה), מצגת, דף עבודה, לוח

1. פתיחה: "בפעם הראשונה קשה, בפעם העשירית כבר לא שמים לב" (4 דקות)
2. קריאה בקול: ז, א-יג (מינוי משה ואהרן והמטה לתנין) (8 דקות)
3. ניתוח "ואני אקשה את לב פרעה" עם הרמב"ן והספורנו (10 דקות)
4. עבודה בזוגות: מכת הדם (יד-כט), זיהוי מבנה המכה בטבלה (10 דקות)
5. רש"י על "אמר אל אהרן": הכרת הטוב (6 דקות)
6. דיון ערכי וכרטיס יציאה (7 דקות)

💬 שאלות לדיון

הבנה (מה כתוב?)

1. מה קרה למטה של אהרן ולמטות החרטומים (ז, י-יב)?
2. מה עשו המצרים כשלא היו להם מים לשתות (ז, כד), ומה עשה פרעה (ז, כג)?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. לפי הרמב"ן, למה פרעה אחראי גם אם ה' הקשה את לבו?
2. מה ההבדל בין הסבר הרמב"ן להסבר הספורנו למטרת האותות?

הערכה (מה דעתי?)

1. האם אדם יכול להגיע ל"נקודת אל חזור" שבה כבר קשה לו לשנות את דרכו? הביאו דוגמה מהחיים (לא אישית).

2. רש"י מלמד הכרת טוב גם כלפי יאור. האם יש בזה משמעות לחיים שלנו?

🏁 סיכום השיעור

פרק ז פותח את המאבק בין ה' לפרעה. כבר במפגש הראשון נבנה דפוס: אות, חיקוי של החרטומים, ופרעה שמחזק את לבו. השאלה של הקשיית הלב מלווה את כל המכות, והפרשנים מציעים שתי דרכים: עונש על בחירות קודמות (רמב"ן) או הזדמנות לשוב (ספורנו).

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

כל תלמיד משלים על פתק: "לדעתי פרעה אחראי / לא אחראי למעשיו, כי _____".

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- קריאה ספרותית: הדפוס שחוזר בכל מכה (אזהרה, ביצוע, תגובת החרטומים, לב פרעה), והתחלתו בפרק ז.
- רקע היסטורי-תרבותי: הנילוס כמקור החיים של מצרים ומעמדו בדת המצרית; המכה הראשונה פוגעת בלב הממלכה.
- דיון פתוח בבחירה חופשית: האם הרגל ועקשנות יכולים "להקשות לב"? (אפשר לחבר לפסיכולוגיה של קבלת החלטות).
- הסבל של העם המצרי בזמן שהמלך "פונה אל ביתו" (ז, כג-כד): מנהיג ואחריות כלפי העם.

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- רמב"ן (ז, ג) ומדרש רבה: "הוּא נוֹעֵל בּוֹ דֶּלֶת מִן הַתְּשׁוּבָה" אחרי אזהרות חוזרות; בירור בחירה חופשית מול ידיעת ה' (אפשר להרחיב ברמב"ם, הלכות תשובה ו, ג).
- ספורנו (ז, ג): "הָאֵל חָפֵץ בִּתְשׁוּבַת רְשָׁעִים וְלֹא בְּמִיתָתָם": המכות כקריאה לתשובה גם לאומות.
- רש"י (ז, יט): הכרת הטוב, "לְפִיכָךְ לֹא לָקָה עַל יָדוֹ" היאור, כמידה שמחנכת.
- אמונה: "וְיָדְעוּ מִצְרַיִם כִּי־אֲנִי ה": המכות כגילוי השגחה בעולם, ולא רק כעונש.

💡 הערות למורה

כדאי להכין מראש טבלת "מבנה מכה" ריקה (אזהרה / מבצע / חרטומים / תגובת פרעה) שתשמש את הכיתה בכל שיעורי היחידה. שאלת הבחירה החופשית רגישה ומעניינת; עדיף להשאיר אותה פתוחה ולא לסגור במסקנה אחת. למתקשים: דף עם תמיכה.

📝 בדף העבודה

המטה והתנינים, טבלת מבנה מכת הדם, הקשיית הלב עם הרמב"ן והספורנו, הכרת הטוב לפי רש"י, שאלה בסגנון בגרות ומחוון. יש גם גרסה עם תמיכה.

מקורות

- שמות ז (מכון ממרא)
- רמב"ן על שמות ז, ג (ספריא)
- ספורנו על שמות ז, ג (ספריא)
- ספורנו על שמות ז, יב (ספריא)
- רש"י על שמות ז, יט (ספריא)

מחוון: מטה לתנין ומכת דם: "ואני אקשה את לב פרעה"

1. האזהרה: "בְּזֹאת תֵּדַע, כִּי אֲנִי ה": המים יהפכו לדם. המבצע: אהרן במטה (יט-כ). החרטומים: "וַיַּעֲשׂוּ־כֵן חַרְטֻמֵּי מִצְרַיִם, בְּלָטֵיהֶם". פרעה: "וַיֶּחֱזַק לֵב־פַּרְעֹה וְלֹא־שָׁמַע אֲלֵהֶם", ופנה לביתו (כג).
2. כל המטות הפכו לתנינים, אבל "וַיִּבְלַע מַטֵּה־אַהֲרֹן, אֶת־מַטֹּתָם". לפי ספורנו התנינים של החרטומים היו "עַל תַּבְנִית וּתְמוּנַת תַּנִּינִים, אֲבָל לֹא בִּתְנוּעָתָם", כי רק ה' נותן רוח חיים.
3. בפסוק ג ה' הוא הפועל ("אקשה"); בפסוק יג הלב "מתחזק" בלי לומר מי מחזק, כאילו זה קורה בפרעה עצמו. אפשר להסיק שבשלב הזה פרעה בוחר בעצמו (כך הרמב"ן).
4. הרמב"ן: אם ה' הקשה את הלב, למה פרעה נענש? 1. פרעה כבר עשה רעות גדולות לישראל, ו"לְפִי מַעֲשָׂיו הָרִאשׁוֹנִים נִדּוֹן". 2. בחמש המכות הראשונות פרעה עצמו הכביד את לבו; רק אחר כך, כשרצה לשלח רק מפני כובד המכות, ה' חיזק את רוחו.
5. רש"י: "לְפִי שֶׁהֶגֶן הַיְאוֹר עַל מֹשֶׁה כְּשֶׁנִּשְׁלַךְ לְתוֹכוֹ". לומדים הכרת הטוב גם כלפי מי שאינו מרגיש, וכל שכן כלפי בני אדם.
6. פרעה מתעלם ("לא שת לבו"), נכנס לביתו ונשאר נוח, ואילו העם חופר בחיפוש אחרי מים. זה מנהיג שמעדיף את הגאווה שלו על פני הסבל של עמו. כל תשובה מנומקת מתקבלת.
7. א. אם ה' מקשה את לב פרעה, לכאורה נשללת ממנו הבחירה, ואז קשה להבין למה הוא נענש; מצד שני פסוק יג מתאר את הלב כמתחזק מעצמו. ב. רמב"ן: פרעה נענש על מעשיו הקודמים, ובמחצית הראשונה של המכות הוא עצמו הכביד את לבו; ההקשיה באה אחר כך, כשרצה לשלח רק מפחד. ספורנו: ה' "חָפֵץ בִּתְשׁוּבַת רְשָׁעִים", והאותות הרבים נועדו לאפשר למצרים להכיר את ה' ולשוב. הבחירה המנומקת של התלמיד מתקבלת. ניקוד מוצע: סעיף א 6; סעיף ב 14 (כל פרשן 5, בחירה ונימוק 4).

פרשנות מסומנת כפרשנות (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו, רשב"ם ואור החיים מתוך ספריא). נוסח הפסוקים ממכון ממרא; שם ה' מובא בכתיב ה'. ממלכתי: סיפור המכות ויציאת מצרים (שמות ז-יג) נלמד בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, ניתוח ספרותי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.